

ضریح شاه تهماسب

یادگاری از دودمان صفوی در موزه آستان قدس رضوی

میثم جلالی

دانشجوی دکترای باستان‌شناسی

کارشناس پژوهش سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۳/۹ - تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۷/۱۵

آنچه امروز در موزه آستان قدس رضوی به نمایش درآمده، گوشه‌ای است از هنر و ارادت ایرانیان به حضرت رضا علیه السلام. در این میان، بقایای موجود از ضریحی که شاه تهماسب صفوی حدود پانصد سال پیش دستور ساخت آن را داد، از جایگاه بسزایی برخوردار است. وقتی در پیچ و خم تاریخ به دنبال پیشینه این اثر تاریخی می‌گردیم، در می‌یابیم در طول تاریخ بارها افراد طمع‌کار سعی در تصاحب این اثر نفیس داشته‌اند، اما گویی تقدیر چنین نبوده است. در حال حاضر قسمت عمده‌ای از کتیبه‌های متعلق به این ضریح در موزه آستان قدس در معرض دید عموم قرار دارد. در این نوشتار سعی داریم اشاره‌ای نو به ضریح شاه تهماسب و بقایای موجود از آن داشته باشیم.^۱

کلید واژه‌ها: شاه تهماسب، ضریح امام رضا علیه السلام، صفویه، کتیبه، موزه آستان قدس

۱. لازم به ذکر است پیش از این یادداشت‌ها و مقالات گوناگونی در رابطه با پیشینه ضریح‌های مرقد مطهر امام رضا علیه السلام نگاشته و منتشر شده است که از جمله می‌توان به مقاله جناب آقای قصابیان اشاره نمود که در نشریه مشکوة شماره ۶۷ به چاپ رسیده است. اما تاکنون هیچ‌یک از این پنج ضریح به صورت تخصصی مورد بررسی قرار نگرفته‌اند. به همین دلیل نگارنده در مقاله حاضر تلاش نموده تا علاوه بر بررسی زوایای پنهان تاریخچه ضریح شاه تهماسب، بقایای بر جای مانده از این اثر را به لحاظ هنری تجزیه و تحلیل نماید.

پیشینه نصب ضریح بر روی مرقد مطهر امام رضا علیه السلام تا قبل از دوره صفویه

به درستی مشخص نیست از چه تاریخی و چگونه بر روی مرقد مطهر امام رضا علیه السلام صندوق یا ضریح نصب بوده است. بعضی از مورخان عقیده دارند همزمان با دفن حضرت رضا علیه السلام روی قبر مبارک علامت و صندوقی نصب شده است، و عده‌ای دیگر ساخت و نصب صندوق بر روی قبر مطهر را متعلق به دوره‌های بعدی می‌دانند. مؤلف *روضات از کتاب ثاقب المناقب* چنین نقل می‌کند که در حدود سال ۵۰۰ق (۴۸۵ش) همزمان با سلطنت سلطان سنجر سلجوقی، یکی از اهالی اصفهان به نام انوشیروان زردشتی پس از آن‌که به برکت امام رضا علیه السلام شفا یافت، مسلمان شده و صندوقی برای مرقد مطهر ساخت که دارای روکش نقره بوده است. ابن بطوطه نیز که در سال ۷۳۴ق در خراسان به سیاحت پرداخته، در کتاب *تحفة النظار* ضمن توصیف شهر مشهد می‌نویسد: روی قبر صندوقی چوبی قرار دارد که سطح آن را با

صفحات نقره پوشانیده‌اند و ...^۱. در کتاب *تاریخ عالم آرای شاه اسماعیل*، نویسنده پس از آن‌که از جنگ شاه اسماعیل با شاهی بیگ خان ازبک سخن می‌گوید، به عریضه‌ای اشاره دارد که به دستور شاه اسماعیل و برای کسب اجازه از امام رضا علیه السلام، آن را بر بالای صندوق مبارک قرار دادند (۹۱۷ق) برای محافظت از عریضه، شب هنگام درب تمام رواق‌هایی را که منتهی به قبر حضرت می‌شد را بستند.

این مطلب خود به این نکته اشاره دارد که در این ایام به غیر از صندوق، ضریحی بر بالای قبر مطهر نصب نبوده است.^۲

شاه تهماسب صفوی و نصب اولین ضریح بر روی قبر مطهر امام رضا علیه السلام

بر اساس شواهد مکتوب، شاه

۱. ابن بطوطه، *تحفة النظار*، ج ۱، ص ۲۹۷ و ۲۹۸؛ همو، *سفرنامه ابن بطوطه*، ج ۱، ص ۴۷۰؛ مؤتمن، *راهنما یا تاریخ آستان قدس رضوی*، ص ۷۴-۷۷

۲. *عالم آرای شاه اسماعیل*، ص ۳۴۸؛ امیر محمود ابن خواند میر، *ایران در روزگار شاه اسماعیل و شاه تهماسب صفوی*، ص ۱۲۹.

تهماسب در بیست سالگی در نهمین سال پادشاهی خود (سال ۹۴۰ق) در مشهد بوده که امام رضا علیه السلام را در خواب می‌بیند. این خواب چنان بر وی تأثیر می‌گذارد که نه تنها خود از همه گناهان و تبهکاری‌ها توبه می‌کند، بلکه از لشکریان و سپاهیان قلمرو فرمانروایی خویش نیز می‌خواهد تا از هر گونه گناه و تبهکاری و میگساری توبه کنند. بر همین اساس وی دستور داد تا تمام میخانه‌ها و بوزه‌خانه‌ها^۱ و بیت‌اللطف^۲ را بستند و دیگر نامشروعی‌ها را از میان برداشت.^۳ و به شکرانه این توفیق نذر نمود که گنبد و مضجع^۴ مرقد مطهر علی بن موسی الرضا علیه السلام را مطلا سازد و بر اساس آنچه در *تقاوة الأتار فی ذکر الاخیار* به آن اشاره شده، مقدار شصت و سه من طلا بجهت گنبد و هفده من جهت میل گنبد صرف نمود.^۵ از دیگر

۱. نام دیگر مشروب فروشی.

۲. در دوره صفویه روسپی‌خانه‌ها به این نام مشهور بودند.

۳. محمد تقی دانش پژوه، «یک پرده از زندگانی شاه تهماسب صفوی»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد*، شماره ۲۸، ص ۹۲۵ و ۹۲۶.

۴. آرامگاه، قبر

۵. محمود بن هدایت الله افواشته‌ای نطنزی، *تقاوة*

اقدامات وی سفارش تهیه ضریح پوش حضرت، شمعدان بالاسر و پایین پای مرقد مطهر و درب مرصع روضه رضویه بوده است.^۶

بر اساس اطلاعات موجود در کتیبه‌های متعلق به ضریح شاه تهماسب، این ضریح به سال ۹۴۹ که مقارن با سال نوزدهم از سلطنت شاه تهماسب است، ساخته شده و به سال ۹۵۷ بر روی مرقد مطهر حضرت رضا علیه السلام نصب گردیده است. بنابراین میان تاریخ ساخت و تاریخ نصب ضریح یک فاصله هشت ساله به چشم می‌خورد که دلیل آن شاید آشفستگی احوال خراسان در آن ایام بوده است.

مورخان و نویسندگان طی قرون گذشته توصیفات متفاوتی از این ضریح داشته‌اند. از جمله کسانی که به ضریح شاه تهماسبی اشاره دارند، شخصی است به نام عبدالکریم هندی که همراه نادر به مشهد آمده است. وی ضمن شرح ملاحظات خود از این شهر، در قسمتی از این نوشته‌ها به ضریحی اشاره دارد که وصل

الأتار فی ذکر الاخیار، ص ۱۴ و ۱۵؛ حسن

الله‌وردیان طوسی، *سفر به خراسان*، ص ۳۲ و ۳۳.

۶. محمدحسن مستوفی، *زبدة التواریخ*، ص ۸۱.

است.^۴ هر چند که ایشان در زمانی به ارائه این نظر پرداخته که ظاهراً به ضریح دسترسی نداشته، چنان که در کتاب خود به اشتباه این ضریح را فاقد کتیبه دانسته است. به هر حال این ضریح حدود دو‌یست سال زینت بخش مرقد مطهر امام رضا علیه السلام بوده است.

ضریح شاه تهماسب و حمله ازبک‌ها

بنابر آنچه در کتاب *تاریخ عالم آرای عباسی* به آن اشاره شده، پس از حمله ازبک‌ها به سرکردگی عبدالؤمن خان به خراسان در سال سوم از سلطنت شاه عباس (۹۹۸)، آن‌ها ضمن قتل عام مردم مشهد، به روضه مقدسه هجوم آوردند و هر آنچه را که می‌توانستند از قندیل‌ها، شمعدان‌ها، مفروشات، ظروف و چینی‌ها گرفته تا کتاب‌هایی که منسوب به ائمه اطهار علیهم السلام و دانشمندانی چون یاقوت مستعصمی بود، همراه با اشیایی چون قطعه الماسی به درشتی تخم‌مرغ و تقدیمی قطب‌الدین شاه دکنی و میل طلای تقدیمی شاه تهماسب را که بر

به مرقد و از چوب صندل می‌باشد.^۱ بر اساس آنچه در *شمس‌الشموس* به آن اشاره شده، ضریح چسبیده به قبر مطهر از جنس فولاد و دارای کتیبه‌ای مشتمل بر سوره مبارکه هل اتی به خط ثلث منقوش بوده است.^۲ در قسمتی از کتاب *راهنما یا تاریخ آستان قدس رضوی* که مؤلف آن به شرح حال ضرایح متبرکه سه گانه و صندوق چوبی می‌پردازد، به ضریحی اشاره دارد که قوائم آن چوب و اجزای تشکیل‌دهنده شبکات آن میله‌های آهن بوده و روی آن‌ها قسمتی با ورقه نقره پوشیده شده که تقدیمی شاه تهماسب صفوی بوده است.^۳

برخی گمانه زنی‌های نادرست هم در این باره صورت گرفته است، چنان‌که مؤلف کتاب *منتخب التواریخ* احتمال می‌دهد که اصل ضریح مورد اشاره متعلق به دوران شاه اسماعیل بوده

۱. محمدحسن خان صنیع الدوله، *مطلع الشمس*، ج

۲، ص ۴۷؛ مهدی سیدی، *تاریخ شهر مشهد*، ص ۲۵۰.

۲. احتشام کابانیا، *شمس‌الشموس*، ص ۴۰.

۳. علی مؤتمن، *راهنما یا تاریخ آستان قدس رضوی*، ص ۸۹ و ۸۸.

۴. محمد هاشم خراسانی، *منتخب التواریخ*، ص ۶۴۰.

نقره دور آن ریخته است، اقدام نماید. این سند به امضا و تأیید بدیع الزمان موسوی رسیده است (تصویر ۱).^۳

ضریح شاه تهماسب و نذورات^۴

طبق اسناد موجود در مرکز اسناد سازمان کتابخانه‌های آستان قدس رضوی، در دوره صفویه ارادتمندان حضرت رضا علیه السلام به دو شیوه نقدی و غیر نقدی مبالغی و یا اشیایی را نذر ضریح حضرت می نمودند. بر اساس یکی از این اسناد، درآمد حاصل از نذورات ضریح مبارک در ایام تولیت قاضی سلطان متولی در شش ماه نخست سال ۱۰۲۷، ۲۷۴ تومان و ۲۲۶۸ دینار بوده است. در همین سند به ارقام دیگری نیز اشاره گردیده که در این مدت وقف ضریح امام رضا علیه السلام شده است. این ارقام شامل اشیایی چون پیه‌سوز، قندیل‌های مسی و نقره،

بالای گنبد مطهر نصب بود، غارت نمودند و با خود به هرات و بخارا بردند.^۱ اما به ترتیبی که چندان برای ما مشخص نیست، ضریح شاه تهماسبی از گزند حوادث به دور مانده است یک دلیل شاید به واسطه وساطت شاه محمدالله چوپان امیرالامراء عبدالمؤمن خان باشد. آن‌طور که در قصص الخاقانی تألیف ولی قلی بیگ آمده: «... وی اخلاص تمام به خادمان روضه امام همام، امام علی بن موسی الرضا علیه السلام داشت...». همچنین او در چندین نوبت سعی به شفاعت مردم مشهد نمود.^۲ به هر حال ضریح شاه تهماسب از این غارت آن‌قدر محفوظ مانده چنان‌که سیزده سال بعد در تاریخ ۱۰۱۱ق در زمان شاه عباس اول، بر اساس سندی که امروز در مرکز اسناد آستان قدس رضوی موجود است، یکصد و پنجاه مثقال نقره معادل دو تومان و یک هزار و سیصد دینار تحویل امیر محمود، فراش و زرگر آستانه می‌شود، تا برای تعمیر بخشی از کرسی ضریح که

۳. سند شماره ۲۲۶۲۱ موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

۴. با تشکر از سرکار خانم محبوب کارشناس محترم مرکز اسناد آستان قدس رضوی که در بازخوانی اسناد مربوط به این قسمت به من کمک کردند.

۱. اسکندر بیگ ترکمان، تاریخ عالم آرای عباسی، ج ۱، ص ۴۱۳.
۲. ولی قلی بیگ شاملو، قصص الخاقانی، ج ۱، ص ۱۶۹-۱۷۵.

شمعدان، جانمازهای متقالی و نم‌دی، جام برنجی، قالیچه‌های متنوع، عودسوز، سفره زیر شمعدان، سرطوق برنجی، طبق و سرپوش، طاس و ... می‌گردد.^۱ زیورآلات، طلاآلات و نقره‌آلات از اقلام دیگری بودند که در این سال‌ها وقف ضریح شده‌اند.^۲ برخی از این اشیاء در حال حاضر در موزه و خزانه آستان قدس نگهداری می‌شوند.

از دیگر اقلامی که نذر ضریح مطهر امام رضا (علیه السلام) در دوره صفویه گردیده، قرآن و نسخ خطی می‌باشد. به عنوان مثال در سال ۱۰۲۷ قرآنی نفیس توسط اسماعیل بیک وقف ضریح شده که بر اساس سند موجود دارای مشخصات زیر بوده است:

مصحف به قطع نصف ربع بغلی به خط نسخ خفی ۱۵ سطری، مجدول به طلا و لاجورد، ۲ صفحه اول مذهب به طلا و لاجورد و علامات عشر و خمس و آیه مزین به طلا و لاجورد، جلد

ساغری مجدول به طلا.^۳ برخی از این وجوه از کشورهای دیگر ارسال می‌شده است. به عنوان مثال سندی از دوره صفویه بر جای مانده که حاوی مبالغی است که از هندوستان جهت مصرف در حرم امام رضا (علیه السلام) فرستاده شده است.^۴ طبق آنچه که در این سند ارزشمند به آن اشاره شده، از محل وجوه رسیده از هندوستان، برای ساخت و مرمت ضریح مطهر، درب مرصع، درب سقاخانه و پرداخت اجرت به صحافان و کاتبان جهت تعمیر قرآنهای کهنه استفاده شده است. مطابق این سند مجموع وجوه رسیده ۵۵۳ تومان بوده است که برای نمونه از این مبلغ ۱۱ تومان و ۲۸۵۰ دینار در اختیار استاد باقر و استاد مهدی زرگر جهت بازسازی و مرمت اطراف ضریح و درب طلا و مرصع، قرار گرفته است.

ندورات مصارف دیگری نیز داشته است. به عنوان نمونه مطابق سند شماره ۳۲۳۶۰ صفحه ۱ و ۲، از بابت نذورات

۱. سند شماره ۳۲۳۶۲ موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

۲. سند شماره ۳۱۷۶۹ موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی متعلق به سال ۱۰۱۷ق.

۳. سند شماره ۳۲۳۶۲ موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

۴. سند شماره ۵۳۹۳۲ موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

حاصل از ضریح وجوهی را به محمد علی بیک که ظاهراً ابواب جمع‌دار بوده تحویل دادند که ایشان بخشی از وجه را به استاد کمال چاهجو اختصاص داده، بخشی از وجه برای تعمیر عمارت کشیک خانه اختصاص داده شده و باقی مبلغ نیز برای تهیه پیه گذاخته و یکصد عدد گلو که مورد نیاز قنات زرگران بوده، در نظر گرفته شده است.

غارث ضریح شاه تهماسب توسط نصرالله میرزا^۱

در سال‌های اخیر قطعه چوبی پیدا شده که حاوی اطلاعاتی تاریخی پیرامون ضریح شاه تهماسبی می‌باشد. متن کتیبه روی چوب (تصویر ۳) چنین است:

هو

یا ارحم من کل رحیم ارحمنی
یا علی ابن موسی الرضا ادرکنی
در غره شهر محرم الحرام سنه هزار و

۱. با تشکر از جناب آقای رضایی، کارشناس محترم گروه تراجم و انساب بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی که اطلاعات مرتبط با این قسمت را در اختیار من قرار داد.

صد و نود و نه، نصرالله ابن شاه رخ ابن رضا قلی میرزا، خلف نادرشاه باغواوی جمعی شیاطین انس، ضریح طلایی که قریب دویست سال بود که پادشاهان صفوی نصب فرموده بودند برداشتند و در سنه هزار و دویست و دو در ماه مبارک رمضان به سعی نادر ثانی که برادر ارشد نصرالله میرزا بود بعد از فوت مشارالیه به سرکار داری تراب اقدام خدام والا مقام، العبد المذنب الاثیم محمد رحیم باتمام رسید. اللهم اغفر لی و لوالدی یوم یقوم الحساب.

بر اساس آنچه در این کتیبه به آن اشاره شده و متونی چون *فوائد الصفویه* نیز به آن اشاره دارند،^۲ نصرالله میرزا (۱۱۶۵-۱۲۰۰ ق) پسر شاه‌رخ میرزا و نواده نادر شاه افشار برای تأمین مخارج خود در سال ۱۱۹۹ ضریح طلای امام رضا علیه السلام را تصاحب می‌کند، اما خوشبختانه سه سال بعد، نادر دوم برادر ارشد نصرالله میرزا درصدد جبران اقدام نابخردانه برادر خود برمی‌آید و آنچه را که نصرالله میرزا از ضریح به یغما برده

۲. ابوالحسن قزوینی، *فوائد الصفویه*، ص ۱۵۶.

بود، به جای خود باز می‌گرداند.

این قطعه چوب ارزشمند در حال حاضر در خزانه موزه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود.

جابه جایی ضریح شاه تهماسب در دوره پهلوی

در دوره پهلوی مرقد مطهر حضرت رضاعلی^{علیه السلام} علاوه بر ضریح شاه تهماسب، دارای یک صندوق چوبی و دو ضریح دیگر بود که روی ضریح اول نصب بودند. صندوق چوبی متعلق به دوره شاه عباس صفوی بود که با ورقه‌های طلای منقش به آیات قرآن به خط علیرضا عباسی خوش‌نویس مشهور دوره صفوی تزیین شده بود و دو ضریح دیگر عبارت بودند از ضریح فولادی منسوب به عهد فتحعلی شاه و ضریح فولادی مرصع که بانی نصب آن بر روی مرقد مطهر، شاهرخ بن رضا قلی میرزا پسر نادرشاه می‌باشد.^۱

در دی ماه ۱۳۱۱ش نایب التولیه وقت محمد ولی خان اسدی طی گزارشی مفصل، ضمن شرح وضعیت

۱. آستان قدس رضوی دیروز و امروز، ص ۶۳ و ۶۲.

صندوق مبارک و سه ضریح به رضا شاه پهلوی، درباره ساختن ضریح جدیدی به نام شیر و شکر (ساخته شده از طلا و نقره) کسب اجازه می‌نماید.^۲

هر چند که ضریح شیر و شکر بیست و هفت سال بعد و نه در دوره محمد ولی خان اسدی، بلکه در دوره نیابت تولیت شادمان ساخته و در دوره مهران نصب می‌شود، اما در همان ایام مرحوم اسدی ضمن مرمت دو ضریح مرصع و فولادی و نصب مجدد آن‌ها بر روی مرقد مطهر، با حضور جمعی از علما، رؤسا و معتمدان شهر، به دلیل فرسودگی صندوق چوبی شاه عباسی و ضریح مطلای شاه تهماسبی، اقدام به جداسازی جواهرات و ورقه‌های طلا و نقره از سطح چوب‌های فرسوده نموده، آن‌ها را داخل پنج صندوق در کنار مرقد مطهر جای می‌دهد. این کتیبه‌ها در زمان نیابت تولیت پاکروان به بانک ملی تهران منتقل می‌گردند.^۳ اما در خرداد ۱۳۲۵ش، به

۲. مؤتمن، راهنما یا تاریخ آستان قدس رضوی، ص ۸۶ و ۸۷.

۳. سند شماره ۳۱۳۴۱ موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

دلیل اصرار و حساسیت مردم و به ملاحظه این که کتیبه‌ها باید در آستان قدس نگهداری شوند، دوباره به موزه آستان قدس باز گردانده می‌شوند (تصویر ۳).^۱

بقایای ضریح شاه تهماسب در موزه آستان قدس رضوی^۲

آنچه امروز از ضریح شاه تهماسب باقی مانده، شامل نواری است از کتیبه‌های طلا و مشبک که به گفته مؤلف کتاب *مطلع الشمس* از پیش روی ضریح در بالای قفل شروع و در پایین پای مبارک تمام می‌شده است.^۳ کتیبه‌های یاد شده به لحاظ محتوا و تاریخ مندرج بر روی آن‌ها به دو دسته تقسیم می‌شوند (به پیوست ۱ مراجعه شود). کتیبه طولانی‌تر و قدیم‌تر حاوی سوره «الانسان» می‌باشد به عرض ۱۱/۵ سانتیمتر که داخل ترنج‌های بزرگ و

کوچکی که یک در میان در کنار هم قرار دارند، نمایش داده شده است. فاصله خالی میان ترنج‌ها با نیم ترنج‌ها (سه گوش‌ها) تکمیل گردیده است. در طول زمان بخش‌هایی از این کتیبه مفقود و یا دچار آسیب دیدگی شده است.

آنچه در حال حاضر از این کتیبه باقی مانده شامل ۳۵ عدد ترنج بزرگ، ۳۱ عدد ترنج کوچک و ۹۴ عدد نیم ترنج (سه گوش) می‌باشد. با نگاهی دقیق‌تر متوجه می‌شویم که برخی قسمت‌های این کتیبه در طول تاریخ مرمت شده است. تاریخ مرمت مشخص نیست، اما با توجه به تکنیک پایین به کار رفته در قطعات مرمت شده، این قطعات از کتیبه اصلی کاملاً متمایز می‌باشند. در انتهای این کتیبه تاریخ ۹۴۹ به چشم می‌خورد.

کتیبه دوم یا کتیبه کوچک‌تر، مستطیلی شکل است حاوی تاریخ نصب ضریح به طول ۶۲ و عرض ۱۳/۶ سانتیمتر که متن آن چنین است: «بتوفیق الهی و تأییدات حضرت رسالت پناهی و ائمه معصومین صلوات الله علیهم اجمعین تهماسب بن اسمعیل

۱. سند ۲۴۰-۲۷۶/۳۷/۱۰- سازمان اسناد ملی؛ آستان قدس رضوی دیروز و امروز، ص ۶۲ و ۶۳.
۲. این قسمت نتیجه تحقیقات میدانی مولف می‌باشد.
۳. محمد حسن خان صنیع الدوله، *مطلع الشمس*، ص ۴۱۳ و ۴۱۵.

الحسینی الصفوی بوضع این محجر طلا در موضع عرش اعتلا موفق و مؤید گردید سنه ۹۵۷هـ.

هر دو کتیبه به خط ثلث نگارش یافته و اطراف خطوط با گل و بوته و نقوش اسلیمی ظریف و زیبایی تزئین شده است. ظرافت و تکنیک به کار رفته در این کتیبه‌ها، حکایت از مهارت بالای هنرمند یا هنرمندانی دارد که وظیفه خلق این الواح را بر عهده داشته‌اند. تکنیک کار^۱ به این شکل بوده که در مرحله اول فلز طلا را روی قیر مخلوط شده با خاکستر می‌چسبانند، سپس طرح اصلی را روی کاغذ کشیده با سمبه اطراف خطوط و گل و برگ‌ها را علامت‌گذاری می‌نمودند، پس از آن با لاجورد طرح را از روی کاغذ به فلز منتقل می‌کردند. آن‌گاه با قلم نیم بر، طرح روی فلز حک و دور خطوط قلم‌گیری می‌شده است. زمینه کار بنا بر سلیقه، با گل و بوته تزئین و با قلم‌هایی خاص مشبک

۱. با تشکر از جناب آقای امیر شیخ‌زاده مسئول محترم کارگاه طلا صحن آزادی حرم مطهر امام رضا علیه السلام که اطلاعات مربوط به تکنیک ساخت کتیبه‌ها را در اختیار اینجانب قرار دادند.

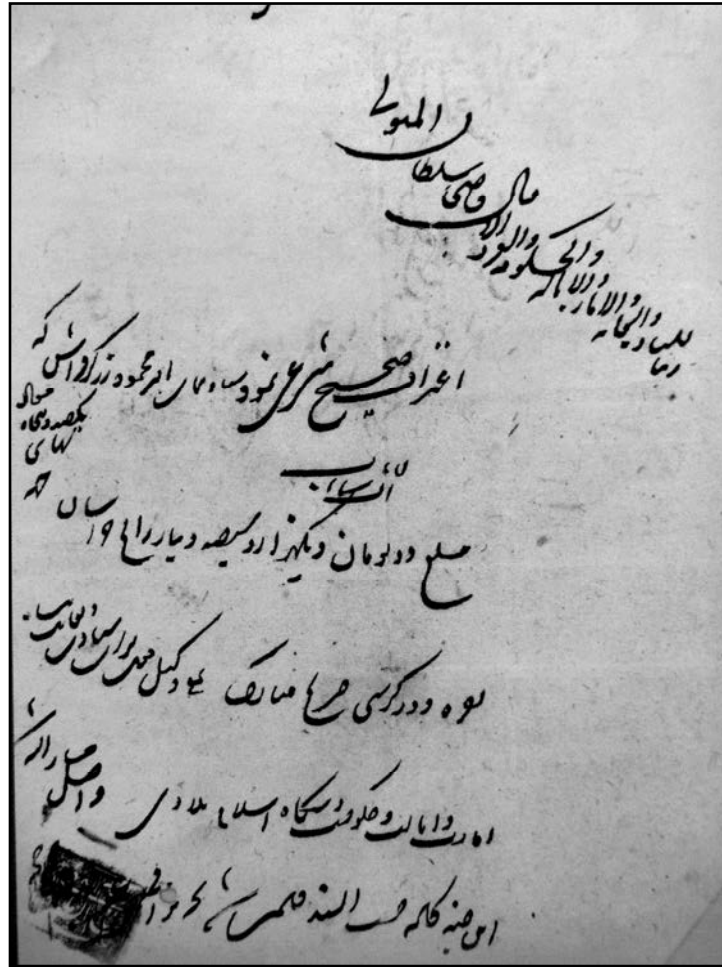
می‌شده است. در نهایت شکل‌های موجود برای آنکه جلوه اصلی خود را پیدا کند، روسازی و پرداخت کاری شده است.

این اثر منحصر به فرد در حال حاضر در یازده ردیف در موزه مرکزی آستان قدس رضوی در حال نمایش می‌باشد.

منابع:

۱. ابن بطوطه، *تحفة النظائر*، ج ۱، ۱۳۲۲ش.
۲. *سفرنامه ابن بطوطه*، ترجمه دکتر محمد علی موحد، چاپ پنجم: انتشارات آگاه، ۱۳۷۰ش.
۳. احسانی، محمد تقی، *هفت هزار سال هنر فلزکاری در ایران*، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۸ش.
۴. افوشته‌ای نطنزی، محمود بن هدایت الله، *تقاوة الآثار فی ذکر الاخیار*، به اهتمام دکتر احسان اشراقی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۰ش.
۵. الله‌وردیان طوسی، حسن، *سفر به خراسان*، انتشارات کتابکده، ۱۳۷۱ش.
۶. بهرامی، مهدی و اقبال، عباس، *علیرضای عباسی و رضای عباسی*، مجله یادگار، سال دوم، شماره دهم، خرداد ۱۳۲۵ش.
۷. ترکمان، اسکندر بیگ، *تاریخ عالم آرای عباسی*، تهران، چاپ سوم: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۲ش.

۸. خراسانی، محمد هاشم بن محمد علی، *منتخب التواریخ*، انتشارات علمیه اسلامیة.
۹. دانش پژوه، محمد تقی، «یک پرده از زندگانی شاه طهماسب صفوی»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد*، سال هفتم، شماره ۲۸، زمستان ۱۳۵۰.
۱۰. سیدی، مهدی، *تاریخ شهر مشهد*، انتشارات جامی، ۱۳۷۸ ش.
۱۱. صمدی، *راهنمای موزه آستان قدس رضوی*.
۱۲. صنیع الدوله (اعتماد السلطنه)، محمد حسن خان، *مطلع الشمس*، تهران، انتشارات پیشگام، ۱۳۶۲ ش.
۱۳. عطاردی، عزیز الله، *تاریخ آستان قدس رضوی*، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی - انتشارات عطارد، تابستان ۱۳۷۱ ش.
۱۴. قزوینی، ابوالحسن، *فوائد الصفویه (تاریخ سلاطین و امرای صفوی پس از سقوط دولت صفویه)*، تصحیح مریم میراحمدی، تهران، مؤسسه مطالعات فرهنگی، ۱۳۶۷ ش.
۱۵. کاویانیان، احتشام، *شمس الشموس یا تاریخ آستان قدس*، ۱۳۴۵ ش.
۱۶. مستوفی، محمد محسن، *زیادة التواریخ*، به کوشش بهروز گودرزی، مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات دکتر محمود افشار یزدی، ۱۳۷۵ ش.
۱۷. مؤتمن، علی، *راهنما یا تاریخ آستان قدس رضوی*، چاپ و صحافی شرکت افست، ۱۳۴۶ ش.
۱۸. میر، امیر محمود بن خواند، *ایران در روزگار شاه اسماعیل و شاه طهماسب صفوی*، به کوشش غلامرضا طباطبایی، ۱۳۷۰ ش.
۱۹. بی نا، *آستان قدس رضوی دیروز و امروز*، انتشارات آستان قدس رضوی.
۲۰. بی نا، *عالم آرای شاه اسماعیل*، با مقدمه و تصحیح و تعلیق اصغر منتظر صاحب، چاپ دوم: ۱۳۸۴ ش.
۲۱. *سند شماره ۲۲۶۲۱ موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی*.
۲۲. *سند شماره ۳۱۳۴۱ موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی*.
۲۳. *سند شماره ۳۲۳۶۲ موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی*.
۲۴. *سند شماره ۳۱۷۶۹ موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی*.
۲۵. *سند شماره ۵۳۹۳۲ موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی*.
۲۶. *سند ۲۴۰-۲۷۶/۳۷/۱۰- سازمان اسناد ملی*.

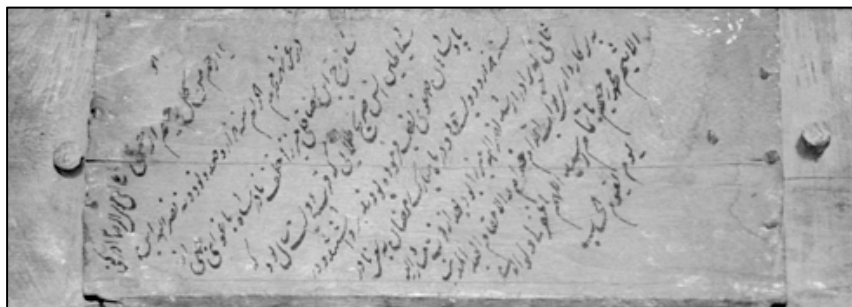

تصویر ۱: مخارج تعمیر ضریح مطهر در سال ۱۰۱۱ هجری قمری

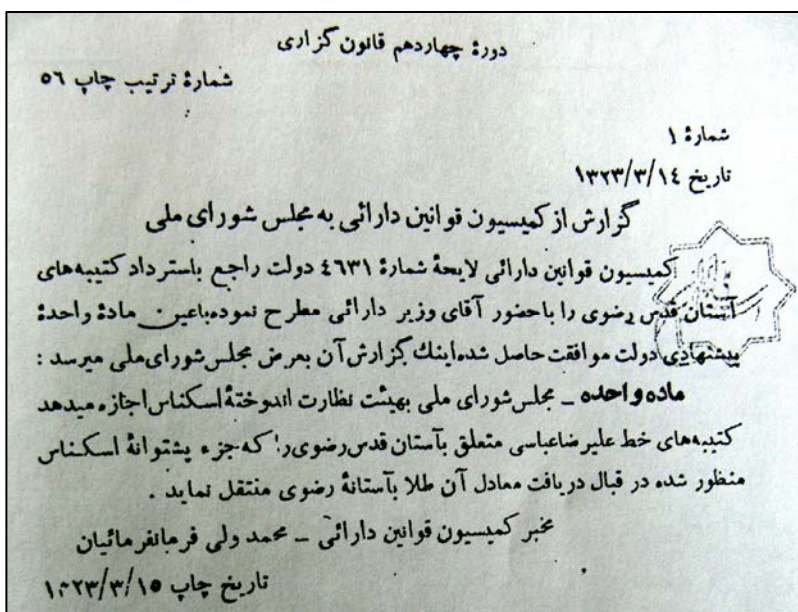
متن سند: زینا للسیادة و النجابة و الامارة و الايالة و الحكومة و العز و الاقبال قاضی سلطان المتولی
اعتراف صحیح شرعی نمود سیادت مآب امیر محمود زرگر فراش که مبلغ دو تومان

و یکهزار و سیصد دینار رایج خراسان جهت بهای یکصد و پنجاه مثقال نقره دور کرسی ضریح مبارک به مع وکیل معین نواب، سیادت و نقابت پناه، امارت و ایالت و حکومت دستگاه، اسلام ملاذی، واصل مشارالیه شد.

این چند کلمه حسب السند قلمی شد. تحریراً فی غرة شهر ذی الحجّه سنه ۱۰۱۱. {مهر:} عبده بدیع الزمان موسوی، خادم.

تصویر ۲

تصویر ۳